

Piotr Sulewski, Kinga Pogodzińska

Szkoła Główna Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie

ZMIANY W POSTRZEGANIU PROBLEMU RYZYKA PRZEZ POLSKICH ROLNIKÓW Z GOSPODARSTW TOWAROWYCH W LATACH 2011-2017¹

CHANGES IN RISK PERCEPTION DEMONSTRATED BY POLISH FARMERS FROM COMMERCIAL FARMS IN THE PERIOD 2011-2017

Słowa kluczowe: ryzyko, gospodarstwo rolne, percepcja

Key words: risk, farm, perception

JEL: Q12, D8, G22

Abstrakt. Głównym celem opracowania jest ocena zmian, które dokonały się w postrzeganiu przez rolników ryzyka i znaczenia wybranych metod jego ograniczania w gospodarstwach rolnych w latach 2011-2017. Badaniem objęto około 600 towarowych gospodarstw rolnych w każdym z badanych lat. Z przeprowadzonej analizy porównawczej wynika, że w omawianym okresie nastąpił wzrost skłonności do ryzyka w kwestiach związanych z działalnością gospodarstwa. Głównym źródłem ryzyka w opiniach badanych pozostaje susza i niestabilność cen. Przeprowadzone analizy sugerują jednocześnie, że dalsze możliwości upowszechniania dotowanych ubezpieczeń produkcji rolnej w obecnych warunkach są ograniczone.

Wstęp

Biologiczno-przyrodniczy charakter produkcji rolniczej sprawia, że efekty produkcyjne i ekonomiczne gospodarstw obciążone są wieloma czynnikami ryzyka. Obserwowane w ostatnich latach zmiany klimatyczne [Olesen i in. 2011], postępująca liberalizacja międzynarodowego handlu artykułami rolnymi, a także dokonane i planowane zmiany we wspólnej polityce rolnej [Wąs 2013] prowadzą do systematycznego wzrostu znaczenia ryzyka w rolnictwie. Przejawem tych procesów jest rosnące zainteresowanie decydentów politycznych w zakresie poszukiwania, tworzenia i udostępniania rolnikom różnych narzędzi wsparcia zarządzania ryzykiem [Regulation (EU) No 1305/2013]. Rosnąca niestabilność w sektorze rolnym powoduje konieczność intensyfikacji działań w zakresie zarządzania ryzykiem w rolnictwie. W procesie zarządzania ryzykiem w rolnictwie kluczową rolę przypisuje się samym rolnikom, którzy przez swoje działania mogą w efektywny sposób zmniejszać negatywny wpływ ryzyka na gospodarstwo [Sulewski 2015]. Wymaga to jednak umiejętności oceny poszczególnych zagrożeń i doboru właściwych metod zarządzania ryzykiem, co warunkowane jest wcześniejszym uświadomieniem znaczenia ryzyka w prowadzeniu gospodarstwa rolnego. Jak wskazuje Miranda Meuwissen [2001], badanie percepcji wśród rolników może obejmować ocenę czynników ryzyka, świadomość dostępnych metod (strategii) zarządzania nim oraz ocenę postaw względem ryzyka (awersji). Problematyka ta była rzadko badana, chociaż w ostatnich latach pojawiły się publikacje podejmujące to zagadnienie zarówno w literaturze zagranicznej, jak i krajowej [Greiner i in. 2008, Borges, Machado 2012, Sulewski 2015]. Jedno z bardziej kompleksowych badań dostarczających wnikliwego wglądu w sposób postrzegania ryzyka przez rolników z kilku krajów Unii Europejskiej (EU) przeprowadzono w ramach projektu Income Stabilisation [Palinkas, Székely 2008]. Analizy wskazywały, że badani rolnicy do głównych czynników ryzyka zaliczali najczęściej warunki pogodowe, rzadziej czynniki ryzyka instytucjonalnego czy cenowego. Pomimo negatywnych

¹ Opracowanie przygotowano w ramach realizacji projektu badawczego finansowanego ze środków Narodowego Centrum Nauki nr. 2015/19/B/HS4/02273.

doświadczeń, znaczny odsetek rolników nie stosował podstawowych metod zarządzania ryzykiem, takich jak ubezpieczenia, chociaż wielu z nich deklarowało to w przyszłości. Podobnie w innych badaniach [Sulewski 2015] odsetek deklarujących stosowanie różnych metod w przyszłości był wyraźnie wyższy niż ich aktualne wykorzystanie. W kontekście zmian zachodzących w otoczeniu rolnictwa i narastającej niestabilności w sektorze rolnym istotnym wyzwaniem pozostaje rozpoznanie zmian w postrzeganiu problematyki ryzyka przez samych rolników.

Materiał i metodyka badań

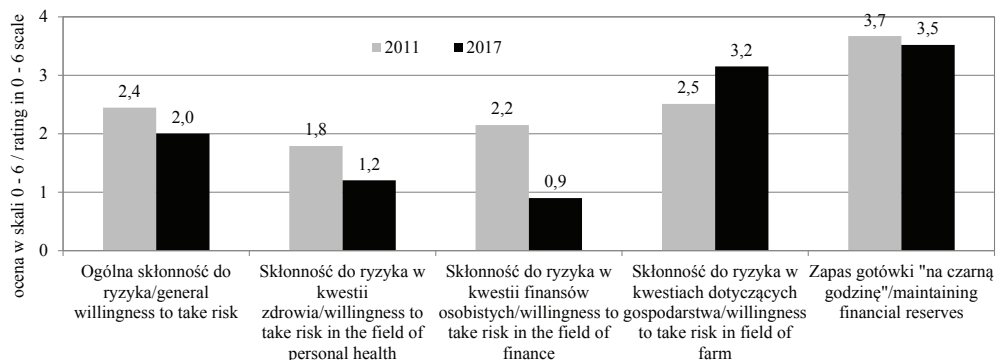
Głównym celem opracowania jest ocena zmian, które dokonały się w postrzeganiu przez rolników ryzyka i znaczenia wybranych metod jego ograniczania w gospodarstwach rolnych w latach 2011-2017. Badania przeprowadzono w latach 2011 i 2017², odpowiednio na próbie 593 i 600 rolników z wykorzystaniem kwestionariusza wywiadu. Objęci badaniami rolnicy byli uczestnikami systemu FADN (można zatem przyjąć, że gospodarstwa miały charakter towarowy). Próbę badawczą w obydwu latach skonstruowano z zastosowaniem doboru losowo-warstwowego. Dobór miał charakter analogiczny do metodyki wykorzystywanej w FADN [FADN 2008, Wąs 2013]. Biorąc pod uwagę, że struktura gospodarstw w badanej zbiorowości odzwierciedla strukturę gospodarstw w całej zbiorowości objętej obserwacją FADN, można zakładać, że jest ona reprezentatywna w analogicznym stopniu jak próba FADN. Podstawą przeprowadzonej analizy było porównanie odpowiedzi udzielonych przez rolników badanych we wskazanych latach. Pytania wykorzystane w analizie miały analogiczny charakter co do treści w obydwu latach (choć w niektórych przypadkach różniący się formą sformułowania). Wszystkie pytania miały charakter zamknięty z możliwością wskazania dodatkowej odpowiedzi spoza listy zaproponowanych.

Wyniki

Przyjmuje się, że jednym z podstawowych czynników wpływających na działania podejmowane w ramach zarządzania ryzykiem jest stopień awersji do ryzyka demonstrowany przez decydenta [Sulewski 2015]. W podjętych badaniach przeprowadzono analizę samooceny postaw rolników względem ryzyka dokonaną z wykorzystaniem 7-stopniowej skali Likierta. Na rysunku 1 przedstawiono przeciętną ocenę uzyskaną w odpowiedzi na pytania służące ocenie stopnia skłonności do podejmowania ryzyka. Uzyskane wyniki wskazują, że ogólnie w każdej z uwzględnianych kategorii przeciętnie dominują postawy awersji do ryzyka. W latach 2011-2017 skłonność do jego podejmowania zmalała w trzech pierwszych kategoriach (szczególnie w odniesieniu do „finansów osobistych”) i wzrosła w odniesieniu do gospodarstwa rolnego. Można przypuszczać, że obserwowane zmiany są efektem procesów społeczno-ekonomicznych zachodzących w otoczeniu. Z drugiej strony można obserwować wzrost wydatków budżetowych na cele socjalne i inne przejawy nasilenia realizacji opiekuńczej funkcji państwa, co może w pewnym stopniu zwiększać poczucie bezpieczeństwa i tym samym skłonność do podejmowania ryzyka w obszarze działalności gospodarstwa. Przykład może tu stanowić nowe rozporządzenie w sprawie określenia przedmiotów należących do rolnika, które nie podlegają egzekucji [Dz.U. poz. 1385], które znacznie poszerzyło zakres wyłączeń spod egzekucji komorniczej, co poprawiło pozycję rolników zwiększając bezpieczeństwo działalności gospodarstw.

Obserwowany wzrost skłonności rolników do podejmowania ryzyka koresponduje ze zmianami w postrzeganiu poszczególnych czynników ryzyka uwzględnianych w badaniu (rys. 2).

² Badania przeprowadzono w ramach dwóch projektów NCN, tj. projektu 3916/B/H03/2011/40 pt. "Metody pomiaru i ograniczania ryzyka w produkcji rolniczej w Polsce w warunkach przemian instytucjonalnych i zmian klimatycznych" (2011 r.) oraz 2015/19/B/HS4/02273 pt. "Pomiar i ocena ekonomicznej efektywności gospodarstw rolnych zróżnicowanych poziomem zgodności z paradygmatem trwałego rozwoju z zastosowaniem zmodyfikowanej metody DEA (*Data Envelopment Analysis*)".

Rysunek 1. Przeciętna samoocena skłonności do ryzyka badanych rolników (skala 0-6, gdzie 0 – brak skłonności do ryzyka, 6 – bardzo wysoka skłonność do ryzyka)

Figure 1. Self-assessment of farmers' attitudes towards risk (scale 0-6, where 0 – lack of risk-taking, 6 – very high risk-taking)

Źródło: badania własne

Source: own study

We wszystkich z wymienionych kategorii, z wyjątkiem suszy, można przeciętnie zaobserwować spadek oddziaływania poszczególnych czynników. Wzrost wartości ocen dla ryzyka suszy można uznać za uzasadniony w kontekście pojawiających się wielokrotnie komunikatów o występowaniu zagrożenia tym czynnikiem w różnych częściach kraju [SMSR³]. Jednocześnie susza jest ryzykiem o charakterze systemowym, o wysokim stopniu korelacji przestrzennej i trudno ubezpieczanym, stąd kierunek zmian w percepcji jej oddziaływania na gospodarstwo może być inny niż przy pozostałych czynnikach. Warto jednocześnie podkreślić, że przeciętnie podobnie do suszy oceniano także wpływ wahań cen, chociaż w tym przypadku między latami 2011 a 2017 zaobserwowano spadek znaczenia tej kategorii (co wskazuje na większą stabilność sytuacji rynkowej).

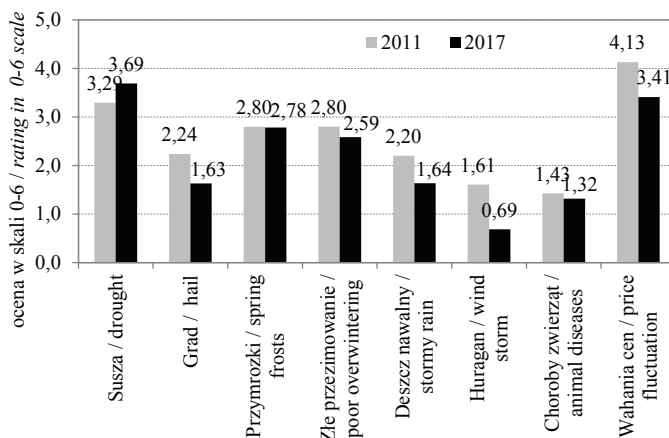
Pomimo odnotowanego w latach 2011-2017 wzrostu skłonności rolników do podejmowania ryzyka w kwestiach dotyczących gospodarstwa rolnego i spadku znaczenia większości czynników ryzyka, zaobserwowano jednocześnie zwiększenie się odsetka respondentów ubezpieczających uprawy rolne i zwierzęta gospodarskie (rys. 3). Przeciętnie między latami 2011 i 2017 liczba rolników korzystających z ubezpieczeń produkcyjnych zwiększyła się o 11 p.p. w

Rysunek 2. Stopień oddziaływania wybranych czynników ryzyka na gospodarstwo w opiniach rolników w latach 2011 i 2017 (ocena w skali 0 – 6, gdzie 0 – brak wpływu, 6 – bardzo silny wpływ)

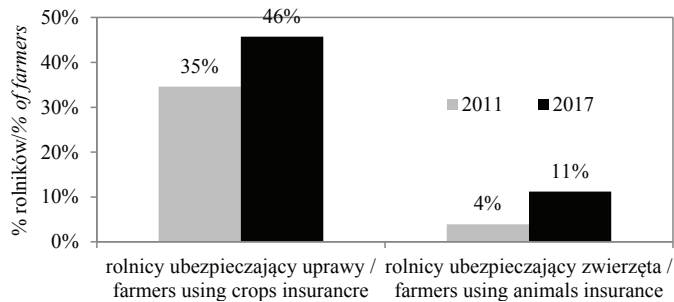
Figure 2. The impact of selected risk factors on the farm in farmers' opinion (scale 0-6, where 0 – no impact, 6 – vary strong impact)

Źródło: badania własne

Source: own study

³ SMRS: System Monitoringu Suszy Rolniczej [<http://www.susza.iung.pulawy.pl>].

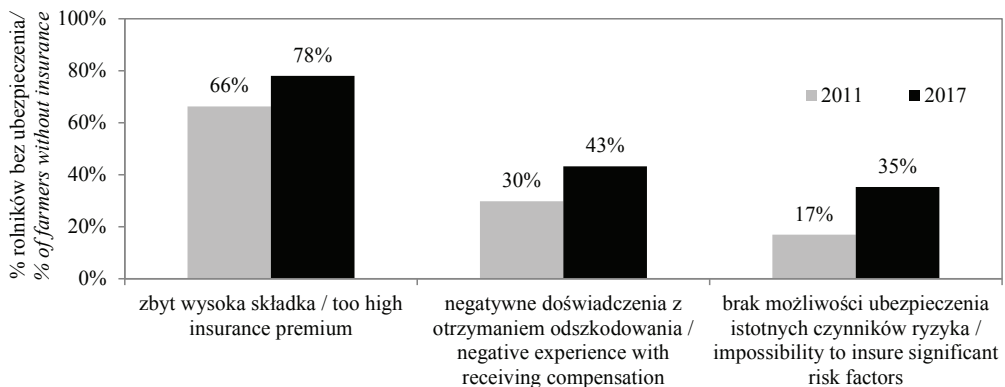
Rysunek 3. Udział rolników korzystających z ubezpieczeń produkcyjnych w latach objętych analizą

Figure 3. The share of farmers using production insurance in the analyzed period of time

Źródło: badania własne
Source: own study

przypadku ubezpieczeń upraw i 7 p.p. w ubezpieczeniach zwierząt. Pomimo obserwowanego przyrostu, udział osób ubezpieczonych pozostaje nadal niższy niż wynikałoby to z założeń ustawy z dnia 7 lipca 2005 r. o ubezpieczeniach upraw rolnych i zwierząt gospodarskich [Dz.U. 2005 nr 150, poz. 1249], zgodnie z którą rolnicy pobierający płatności bezpośrednie są zobligowani ubezpieczyć co najmniej połowę powierzchni zasiewów⁴. Z przeprowadzonego porównania motywów braku ubezpieczenia wskazywanych przez badanych rolników wynika, że między latami 2011 a 2017 nastąpił wzrost znaczenia wszystkich najczęściej wskazywanych przyczyn takiej decyzji (rys. 4). Podstawową przesłanką rezygnacji z ubezpieczenia pozostaje „zbyt wysoka składka”, a dodatkowo w okresie 2011-2017 nastąpił wzrost wskazań dla takiej motywacji o 12 p.p. (do 78% badanych). Na drugim i trzecim miejscu pod względem motywów nieubezpieczenia zarówno w 2011, jak i 2017 roku znalazły się „negatywne doświadczenia z uzyskaniem odszkodowania” oraz „brak możliwości ubezpieczenia istotnych czynników ryzyka” (w obydwu przypadkach nastąpił wyraźny wzrost rolników wskazujących te przyczyny).

Dość sceptyczna ocena systemu ubezpieczeń upraw znajduje swoje odzwierciedlenie w odsetku rolników deklarujących korzystanie z tego instrumentu w przyszłości (rys. 5). Biorąc pod uwagę, że zamiar taki zgłosiło zaledwie kilka procent rolników więcej niż odsetek aktualnie wykupujących ubezpieczenie, można przyjąć, że potencjał systemu bazującego na aktualnych obowiązujących zasadach praktycznie się wyczerpał. Większe różnice między odsetkiem

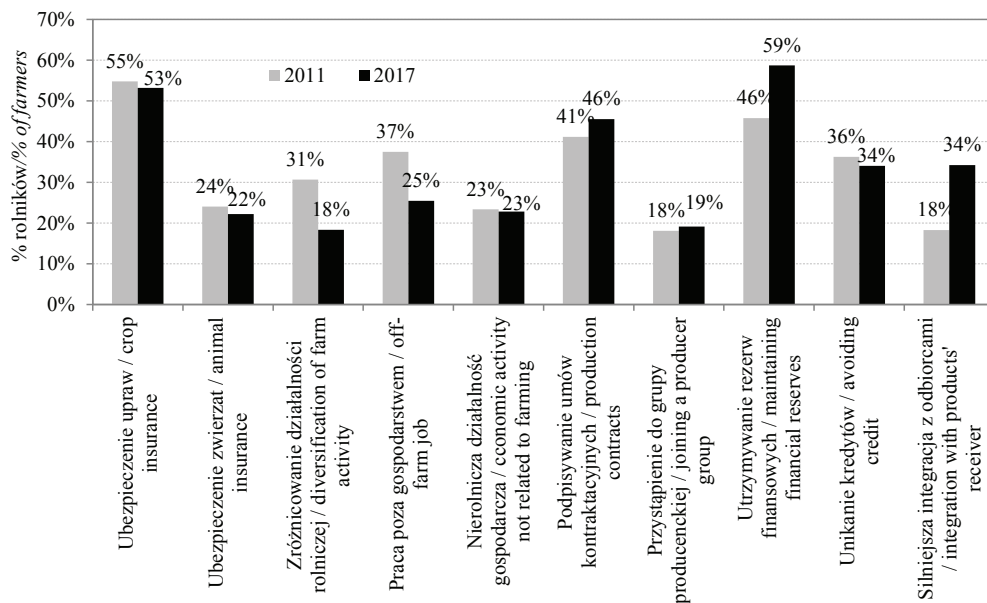
Rysunek 4. Podstawowe przyczyny braku ubezpieczenia upraw rolnych

Figure 4. The basic reasons of the lack of insurance of agricultural crops

Źródło: badania własne

Source: own study

⁴ Problem korzystania przez rolników z systemu ubezpieczeń produkcyjnych w Polsce (i zmian dokonywanych w tym systemie) został ostatnio bardziej szczegółowo omówiony m. in. w opracowaniu Joanny Pawłowskiej-Tyszko i współautorów [2017].

Rysunek 5. Odsetek rolników deklarujących korzystanie z różnych metod ograniczania ryzyka w poszczególnych latach

Figure 5. The share of farmers declaring using specified methods of risk management in specified years

Źródło: badania własne

Source: own study

rolników aktualnie korzystających a deklarujących korzystanie z ubezpieczeń w przyszłości, wystąpił w przypadku gospodarstw utrzymujących zwierzęta gospodarskie.

Pomimo że skalę wykorzystania ubezpieczeń produkcyjnych przez polskich rolników można uznać za niewystarczającą, należy zwrócić uwagę, że jest to jedna z metod najczęściej planowanych do stosowania w praktyce zarządzania ryzykiem w przyszłości. Nieco większy odsetek badanych wskazywał tylko na „utrzymywanie rezerw finansowych” (i było to o kilkanaście p.p. więcej niż w 2011 roku). Na trzeciej pozycji pod względem częstotliwości wskazań wśród metod planowanych do wykorzystania w przyszłości znalazło się podpisywanie umów kontraktacyjnych (tu również odnotowano wzrost względem 2011 roku). W ujęciu względnym największą zmianę (dwukrotny przyrost odsetka wskazań) zaobserwowano w przypadku „silniejszej integracji z odbiorcami produktów”, co może wskazywać, na zachodzący proces wzrostu świadomości rolników co do korzyści wynikających z integracji pionowej. Jednocześnie najwięcej na znaczeniu w deklaracjach rolników straciły metody ograniczania ryzyka związane z dywersyfikacją działalności, takie jak „prowadzenie działalności nierolniczej” oraz „praca poza gospodarstwem”, co można traktować jako przejaw postępującej profesjonalizacji gospodarstw rolnych.

Podsumowanie

Przeprowadzona analiza zmian w postrzeganiu przez rolników różnych kwestii związanych z ryzykiem wykazała, że w latach 2011-2017 przeciętnie nastąpił spadek awersji do ryzyka w obszarze dotyczącym prowadzenia gospodarstwa. Obserwacja ta wynika zarówno z samooceny postaw rolników względem ryzyka, jak też z obserwowanego zmniejszenia wagi przypisywanej poszczególnym czynnikom ryzyka z wyjątkiem suszy, która w opinii rolników pozostaje kluczowym zagrożeniem dla działalności gospodarstw. Prezentowane przez rolników opinie,

dotyczące m.in. braku możliwości ubezpieczenia istotnych czynników ryzyka (w domyśle suszy), w kontekście niewielkiego przyrostu odsetka respondentów planujących korzystanie z ubezpieczeń produkcyjnych w przyszłości, sugerują, że potencjał upowszechniania się obecnego modelu systemu ubezpieczeniowego uległ wyczerpaniu. Natomiast jako przejaw profesjonalizacji gospodarstw, należy ocenić wzrost odsetka rolników planujących silniejszą integrację i spadek udziału rolników poszukujących dodatkowego źródła dochodów poza rolnictwem.

Literatura/Bibliografia

- Borges Joao Augusto Rossi, João Armando Dessimon Machado. 2012. Risks and risk management mechanisms: an analysis of the perceptions of producers of agricultural commodities. *Interdisciplinary Journal of Research in Business* 2 (5): 27-39.
- FADN. 2008. *Plan wyboru próby gospodarstw rolnych Polskiego FADN 2008* (The plan of selecting the farm sample of the Polish FADN). Warszawa: IERiGŻ-PIB.
- Greiner Romy, Louisa Patterson, Owen Miller. 2008. Motivation, risk perceptions and adoption of conservation practices by farmers. *Agricultural System* 99: 86-104.
- Meuwissen Miranda. 2001. Income risk management in agriculture. *European Review of Agricultural Economics* 28: 373-375.
- Olesen Jorgen. E., Miroslaw Trnka, Kurt Christian Kersebaum, Arne Oddvar Skjelvag, Bernard Seguin, Pirj Peltonen-Sainio, Federica Rossi, Jerzy Kozyra, Fabio Micale. 2011. Impacts and adaptation of european crop production systems to climate change. *European Journal of Agronomy* 34 (2): 96-112.
- Palinkas Peter, Csaba Székely. 2008. Farmers' perceptions and risk and crisis risk management. [In] *Income stabilization in European agriculture. Design and economic impact of risk management tools*. Wageningen: Wageningen Academic Publishers.
- Pawłowska-Tyszczo Joanna, Arkadiusz Gorzelak, Justyna Herda-Kopańska, Jacek Kulawik, Michał Soliwoda. 2017. *Ocena funkcjonowania ubezpieczeń upraw i zwierząt gospodarskich w polskim rolnictwie* (The assessment of crops and livestock insurance in Poland). Warszawa: IERiGŻ-PIB.
- Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 5 lipca 2017 r. w sprawie określenia przedmiotów należących do rolnika prowadzącego gospodarstwo, które nie podlegają egzekucji* (Regulation of the Ministry of Justice from 5 July 2017 specifying objects belonging to the farmer that are not subject of the debt enforcement collection). Dz.U. poz. 1385.
- Sulewski Piotr. 2015. *Ekonomiczny wymiar ryzyka produkcyjnego w rolnictwie* (Economic aspects of production risk in agriculture). Warszawa: Wydawnictwo SGGW.
- Ustawa z dnia 7 lipca 2005 r. o ubezpieczeniach upraw rolnych i zwierząt gospodarskich* (Act of 7 July 2005 on insurance of agricultural crops and livestock). Dz.U. 2005 nr 150, poz. 1249.
- Wąs Adam. 2013. *Modelowanie przemian strukturalnych polskiego rolnictwa* (Modeling of structural changes in Polish agriculture). Warszawa: Wydawnictwo SGGW.
- <http://www.susza.iung.pulawy.pl>.

Summary

In the paper some changes in farmers' risk perception has been analyzed. The study is based on data collected from almost 600 farms in 2011 and 2017. The analysis revealed that in the period 2011-2017 farmers' risk aversion slightly declined. The results shown that drought and prices volatility are perceived by farmers as the main factors of risk in agricultural production in Poland. However a decrease in the significance of most risk factors (except drought) can be also observed. The results of the study suggest that the potential of development of current insurance scheme in Poland is rather limited.

Adres do korespondencji

dr Piotr Sulewski

orcid.org/0000-0002-7983-4651

Szkoła Główna Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie

Wydział Nauk Ekonomicznych, Katedra Ekonomiki i Organizacji Przedsiębiorstw

ul. Nowoursynowska 166, 02-787 Warszawa

tel. (22) 593 42 17

e-mail: piotr_sulewski@sggw.pl